

საქართველოს თავდაცვის სამინისტრო

საქართველოს შეიარაღებული ძალების გაერთიანებული შტაბი
J7 სამხედრო განათლებისა და საბრძოლო მომზადების
დეპარტამენტი

სსიპ ივ. ჯავახიშვილის ისტორიისა და
ეთნოლოგიის ინსტიტუტი

ხათუნა იოსელიანი

ტრადიციული ქართული
საბრძოლო იარაღი

მეომრის ბიბლიოთეკა №21

თბილისი
2008

თქვენს წინაშეა ახალი სერიის „მეომრის ბიბლიოთეკის“ ოცდამეერთე წიგნი; სერია ითვალისწინებს წიგნების მთელ წყებას, რომლებშიც პოპულარულად იქნება გადმოცემული საქართველოსა და მსოფლიო ისტორიის ყველაზე საინტერესო და მნიშვნელოვანი მოვლენები.

სერიის მიზანია ქართველი მეომრის და იმედია, არა მარტო მისი, პატრიოტული აღზრდა და ცოდნის მიწოდება მისაღებ ფორმებში. სერიაში გათვალისწინებულია პოპულარული, მაგრამ მაღალ პროფესიონალურ დონეზე დაწერილი სახელმძღვანელოები; ეს პატარა, მაგრამ ტევადი და კარგად გაფორმებული ბროშურები მიეძღვნება ქართველთა უდიდეს მეფე დავითს, თამარს, გიორგი ბრწყინვალეს, ბაგრატ III-ს, საქართველოში წარმოებულ მთავარ და გადამწყვეტ ბრძოლებს, XIX–XX სს-ის გამოჩენილ ქართველ ოფიცრებს, საქართველოსა და მსოფლიო სამხედრო ისტორიის ცალკეულ საკითხებსა და ა.შ.

სერიის გამოცემის ინიციატორები არიან ივ. ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი და საქართველოს თავდაცვის სამინისტრო.

დიდი სურვილი და იმედი გვაქვს, რომ მეომართა და ოფიცერთა გარდა, საქართველოს ყოველი მოქალაქე სიამოვნებით მიიღებს ამ სერიის ყოველ ახალ წიგნს.

სერიის გარეკანზე მოთავსებული წარწერა და დიდი დავითი ყველას შეახსენებს, რომ ბრძოლა საქართველოსთვის დღესაც გრძელდება.

ვაჟა კიკნაძე

სერიის სარედაქციო კოლეგია: ისტორიის მეცნიერებათა
ლოქტორი, პროფესორი **ვაჟა კიკნაძე**

ისტორიის მეცნიერებათა
ლოქტორი, პროფესორი **თამაზ ბერაძე**

რეცენზენტი: ისტორიის მეცნიერებათა
ლოქტორი, პროფესორი **ვაჟა კიკნაძე**

კომპიუტერული უზრუნველყოფა: **ნინო გიგანი**
ყდის დიზაინი: **გიორგი კიკნაძე**

რედაქტორი: **ნარგიზ ხარაბაძე**
ტექნიკური რედაქტორი: **მარი ჭონიშვილი**

დამტკიცებული და სამოქმედოდ შემოღებულია საქართველოს შეიარაღებული ძალების გაერთიანებული შტაბის J7 სამხედრო განათლებისა და საბრძოლო დეპარტამენტის უფროსის – პოლკოვნიკ ნოდარ ქვილითაიას მიერ

საქართველოს შეიარაღებული ძალების გაერთიანებული შტაბის
ტოპოგრაფიული სამმართველოს სტამბა. 2008 წ.

ქ. თბილისი, გენერალ კვინიტაძის ქ. №20

ტელ.: +995 32 91-19-83

ფაქსი: +995 32 91-19-83

როული გეოპოლიტიკური მდებარეობის მქონე საქართველო, ოდითგანვე იძულებული იყო თავის გადასარჩენად გამუდმებული ომები ეწარმოებინა. ხანგრძლივი ისტორიის მანძილზე დროის მცირე მონაკვეთსაც ვერ მოვძებნით, რომელსაც შეიძლება მშვიდობიანად, ომის გარეშე ჩაევლო.

მუდმივი ომიანობა თავისთავად გულისხმობდა დიდ საბრძოლო გამოცდილებას, სამხედრო საქმის უნაკლო ცოდნას, საფორტიფიკაციო ქსელის განვითარებასა და საომარი იარაღის მრავალფეროვნებას, რომელთა ერთობლიობის გარეშეც, საქართველო ვერაფრით მოახერხებდა იმ ისტორიული ქარტეზილებისგან გადარჩენას, რომელთაც მსოფლიოს მრავალი ხალხი შეიწირა. ამ ვითარების გამო, ქართველი ჩამოყალიბდა, როგორც მეომრული სულისკვეთების და სამხედრო ხელოვნების შესანიშნავი მცოდნე, რასაც კარგად გრძნობდნენ თვითონაც და თავის თავს ასე ახასიათებდნენ: „ქართველნი ვართ ნათესავით მხნენნი, მხედრობითა აღზრდილნი და მარადის ჭირვეულსა ცხოვრებასა ჩვეულნი“ (გრიგოლ ბაკურიანის ძე, პეტრიწონის ქართველთა მონასტრის ტიპიკონი, XI ს.). დავით აღმაშენებელიც ასევე უწოდებდა თავის თავსა და ერისკაცებს: „ჩვენ, მხედრობათა შინა აღზრდილნი“.

ომში გამარჯვების ერთ-ერთ ძირითად პირობას საბრძოლო-თავდაცვითი იარაღის მრავალფეროვნება, გამძლეობა და სრულყოფილი სახე წარმოადგენს. როგორც ჩანს, იარაღის კულტურა საქართველოში ოდითგანვე მაღალ დონეზე მდგარა, რასაც ისტორიულ-არქეოლოგიური წყაროები გვიდასტურებენ.

საომარი იარაღი, თავისი დანიშნულებიდან გამომდინარე, ორ ძირითად ჯგუფად იყოფა: **საბრძოლო და თავდაცვითი**. თითოეული მათგანი, მისი მოხმარებისა და დანიშნულების მიხედვით, ცალკე კლასიფიცირდება.

ქართული წერილობითი წყაროებისა და ლექსიკოლოგიური მონაცემების საფუძველზე, ივანე ჯავახიშვილმა მოგვცა ტრადიციული საბრძოლო და თავდაცვითი იარაღის კლასიფიკაცია. საბრძოლო იარაღი იყოფა შემდეგ სახეობებად:

1. **საძვერებელი**
2. **სატყორცნ-საძვერებელი**
3. **სატყორცნი**
4. **სასროლი**
5. **დასარტყმელი**
6. **მკვეთრ-მკვეთებელი**

ხოლო თავდასაცავ იარაღებს იგი ოთხ ნაწილად ყოფს:

1. **თავსაბურავი**
2. **გულმკერდის საცავი**
3. **ქვედა ნაწილის საცავი**

4. ფარი და ჩელთი

X X X

გარდა ამისა, საბრძოლო იარაღი იყოფოდა **სამხედრო და საქვეითო** იარაღად, რომლითაც განსხვავებულად იყო აღჭურვილი ცხენოსანი და ქვეითი მეომარი. ამასთანავე, თვითონ საბრძოლო იარაღიც, ორნაირი იყო – სადღესასწაულო-საზეიმო და საომარი. საზეიმო იარაღი, რომელსაც ივანე ჯავახიშვილი, წყაროზე დაყრდნობით, „გასაჩვენოს“ უწოდებს ძვირფასი თვლებით მოკაზმული და ფიგურებით დამშვენებული იყო. ცხადია, ამ იარაღით ომში წასვლა გაუმართლებელი იყო და მას მხოლოდ დასამშვენებლად იყენებდნენ. ასეთივე სხვაობაა თავდასაცავ იარაღშიც; არსებობდა როგორც საკაცო, ისე საცხენო აბჯრები, რომლითაც ცხენს აღჭურვავდნენ, რათა იგი მტრისგან დაცული ყოფილიყო.

ამ კლასიფიკაციაში ცალკე არ არის გამოყოფილი საბრძოლო საშუალებათა ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი სახეობა, რომელსაც პირობითად შეიძლება **სამტვრევი** იარაღები დაერქვას. საქართველოს ტერიტორია საფორტიფიკაციო ქსელითაა დაფარული, რაც, ცხადია, განაპირობებდა ციხე-სიმაგრეთა როგორც დაცვის, ისე აღების ტაქტიკის, მეთოდებისა და შესაბამისი იარაღების განვითარებას. ეს საკითხი დღემდე არ არის გამოკვლეული. მიგვაჩნია, რომ იარაღთა კლასიფიკაციაში, სამტვრევი საშუალებები ცალკე ჯგუფად უნდა იქნას გამოყოფილი.

სამკერებელი

სამკერებელი, იარაღის ერთ-ერთი უძველესი სახეობაა, რომელსაც ადამიანი ოდითგანვე იყენებდა და სხვადასხვა ფორმისა და ზომის იყო. სამკერებელი იარაღის აღმნიშვნელ ზოგად სახელად სულხან-საბა ლახვარს მიიჩნევს და ჩამოთვლის მის სახეობებს: **ოროლი (პოროლი), გბური, სათხედი, გეონი, შუბი, ზიშტი, ზუფანი, ლიბანდაკი**. ივანე ჯავახიშვილი სულხან-საბას არ ეთანხმება და თვლის, რომ ლახვარი კონკრეტული იარაღის აღმნიშვნელი ტერმინი უნდა ყოფილიყო.

ლახვარი უძველეს წერილობით ძეგლებში გვხვდება. იგი ქართული სიტყვაა და შედგება „ლა“, თავსართისა და „ხვრა“ ზმნისგან, რომელიც იგივეა, რაც ხვრეტა; ე. ი. ლახვარი იარაღია, რომელიც ხვრეტდა. ის სხვადასხვა ზომის უნდა ყოფილიყო, თანდათან იმდენად დაპატარავებულა, რომ იგი ეწოდებოდა შუბისებურ სეფისკვერის ნაწილის ამოსაღებს, რომელსაც ეკლესიაში იყენებდნენ. როგორც ჩანს, იგი იმდენად მარჯვე და რისხვის დამცემი იარაღი

ყოფილა, რომ ქართველს აქედან ნასახელარი ზმნა „დალახვრა“ და გამონათქვამი „დალახვროს ღმერთმაც“ უწარმოებია.

საძვერებელი იარაღის აღმნიშვნელ ერთ-ერთ უძველეს ტერმინად ქართულ წერილობით ძეგლებში „ჰოროლი“ გვხვდება. იგი შუბისმაგვარი საძვერებელი იარაღი იყო. ეს ტერმინი XII ს-ში უკვე მწიგნობრულ სიტყვად ქცეულა და მისი ადგილი „შუბს“ დაუკავებია, რომელსაც დავით ჩუბინაშვილი არაბულ, ხოლო ივანე ჯავახიშვილი – სპარსული წარმომავლობის ტერმინად მიიჩნევს. საქართველოს ტერიტორიაზე შუბის პირები ადრებრინჯაოს ხანიდან გვხვდება. ისინი ერთმანეთისგან განსხვავდებოდნენ ფორმისა და ხარისხის მიხედვით (ფოთლისებურპირიანი, ალისებურპირიანი, სამკუთხაპირიანი და ა. შ.).

შუბი შედგებოდა შუბის პირის, შუბის წვერისა და ტარისგან. როგორც აღინიშნა, მას ომში საძვერებელ იარაღად იყენებდნენ. ხშირად მეომრები მასზე სხვადასხვა ფერის ალმებს აბამდნენ. შუბით აღჭურვილ ჯარისკაცთა ერთეულს შუბოსანნი ერქვათ.

ხევსურეთში სამგვარი ფორმის შუბები სცოდნიათ: ხანჯლისებური, წვერკუთხა და სამწვერა, რომელთაგანაც ყველაზე საშიში სამწვერა შუბი ყოფილა.

არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით, ანტიკურ პერიოდში (ძვ. წელთაღრიცხვის VI, ახ. წელთაღრიცხვის IV საუკუნეები) საქართველოში ერთ-ერთი ყველაზე გავრცელებული იარაღი შუბი ყოფილა, ვინაიდან ყველაზე დიდი რაოდენობით სხვადასხვა სახეობის შუბის პირებია აღმოჩენილი.

ამ მასალის მიხედვით ჩანს, რომ ქართველები უძველესი დროიდან სხვადასხვა სახეობის შუბებს იყენებენ. როგორც ცნობილია, ვიწროპირიანი შუბი ჯაჭვის პერანგის გასარღვევად იყო განკუთვნილი და მოსახერხებელი იყო ცხენოსანთა წინააღმდეგ საბრძოლველად. ასეთი სახის შუბები ყველაზე მასიურად აღმოსავლეთ საქართველოშია გავრცელებული.

ბერძენი ისტორიკოსების მონაცემების მიხედვით, კოლხებს მოკლე შუბები ჰქონიათ, ხოლო მოსხებს და ხალიბებს (ქართველური ტომებია) – გრძელი.

შუბს, როგორც ერთ-ერთ ძირითად საბრძოლო იარაღს, საფლავეში ატანდნენ მეომრებს. ამ კუთხითაც, საინტერესოა არქეოლოგიური მასალა, რომლის მიხედვითაც ჩანს, რომ ეს წესი მეტ-ნაკლებად განსხვავდებოდა აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოში. აღმოსავლეთ საქართველოში ერთი ან, მაქსიმუმ ორი შუბის ჩაყოლება სცოდნიათ სამარხში, ხოლო დასავლეთ საქართველოში მეომარს შუბებს სამი მხრიდან უწყობდნენ, თან ისე, რომ შუბის პირები დასავლეთისკენ ყოფილიყო მიმართული.

შუბი თავისი დანიშნულებისა და ფორმების მიხედვით, სხვადასხვა სახისაა. საქართველოში შუბის ხუთი განსხვავებული ტიპია წარმოდგენილი. აქედან, პატარა, ანუ სასროლი შუბების შესახებ მომდევნო თავშიც გვექნება საუბარი.

სულხან-საბას მიხედვით, საძვერებელი იარაღია აგრეთვე „გმური“: „გმური არს ლახვარი, პირბრტყელი და ბუნგრძელი, რომლითა მაცხოვარს უგმირეს“. ეს ტერმინი არც ერთ წყაროში არ გვხვდება, თუმცა ივანე ჯავახიშვილი საბას ცნობას სანდოდ მიიჩნევს და განმარტავს, რომ „გმერა და განგმერა“ სახელ-

ზმნებია და სულხან-საბას მიერ „გმურის“ აღწერილობა ცხადყოფს, რომ მისი ცნობა სინამდვილეს უნდა შეეფერებოდეს.

საძგერებელი იარაღის რიგს მიეკუთვნებოდა „წათი“, რომელიც ხის საჩხვლეს წარმოადგენდა. საჭურველთა შორის იგი მხოლოდ უძველეს ძეგლებში გვხვდება, ხოლო VII საუკუნის შემდეგ ქრება. XI-XII საუკუნეებიდან გვხვდება ხიშტი, რომელიც „პირგრძელი ლახვარი, ძვირე მახვილი“ იყო. მოგვიანებით მან ცალკე მნიშვნელობა დაკარგა და ცეცხლსასროლი იარაღის ატრიბუტი გახდა.

სატყორცნ-საძგერებელი იარაღი

საბრძოლო იარაღის მეორე ჯგუფს მიეკუთვნება **სატყორცნ-საძგერებელი** იარაღები: **მაზრაკი, ზუფინი, სათხელი და გეონი**. საბას მაზრაკი შუბად აქვს მიჩნეული, თუმცა ივანე ჯავახიშვილის აზრით, იგი პატარა ისარ-ხელშუბია. **ზუფანი** მოკლე სასროლი შუბია, რომელსაც შესტყორცნიდნენ. მას, ამასთანავე განმკვეთელობის დიდი ძალა ჰქონდა, მაგრამ ვინაიდან ეს ტერმინი ხშირად არ გვხვდება ქართულ წერილობით ძეგლებში, მეცნიერი მას ქართული ყოფაცხოვრებისთვის უცხო და ხანმოკლე „სტუმრად“ მიიჩნევს. თუმცა, აღსანიშნავია, რომ არქეოლოგიური მასალით, საქართველოს ტერიტორიაზე ჯერ კიდევ ბრინჯაოს ხანიდან დასტურდება პატარა შუბის პირების არსებობა; ისინი ხელ-შუბის პირებად არის მიჩნეული, რაც იმასაც გულისხმობს, რომ ეს იარაღც შესაბამისი ტერმინით ექნებოდა აღნიშნული.

სათხელი ქართული ტერმინია და ძირითადად აღნიშნავს გარეულ ღორზე სანადირო იარაღს, რომელიც ასევე იხმარებოდა ომის დროს. იგი სატყორცნელი შუბია. რაც შეეხება გეონს, ბერძნული „გესოსის“-გან არის წარმომდგარი და ასევე ხელშუბის აღმნიშვნელია.

სატყორცნი იარაღი

უპირველეს საბრძოლო სახეობათა რიგს მიეკუთვნება ასევე, სატყორცნი იარაღი, რომლის ყველაზე მარტივი ფორმა ქვა იყო. ქვას ხმარობდნენ როგორც სასროლად, ასევე საგორველად და გზის ჩასახერგად. ქვის სატყორცნად შურდული ქართულ ლაშქარში ფართოდ იყო გავრცელებული. მეშურდულენი XI-XIII საუკუნეებშიც იხსენიებიან.

შურდული უძველესი იარაღია, რომელიც ადვილად ხელმისაწვდომი და მოხერხებული იყო, ამიტომაც, ფართოდ გამოიყენებოდა. ის მარტივი კონსტრუქციის იარაღია; ორად მოკეცილ ბაწარს შორის ქვის ჩასადები ტყავის ნაჭერია დამაგრებული.

არქეოლოგიური მონაცემებით, ანტიკურ ხანაში შურდული ფართოდ ყოფილა გავრცელებული, რასაც ადასტურებს ძველ ნაქალაქარებთან და ციხესიმაგრეებთან ბლომად აღმოჩენილი, 4-6 სანტიმეტრის დიამეტრის მქონე, მრგვალი მოყვანილობის საშურდულე ქვები.

შურდული მსუბუქად შეიარაღებული ქვეითი ლაშქრის საბრძოლო იარაღადაა მიჩნეული.

შურდული განსაკუთრებით გავრცელებული იყო მთიან რეგიონებში. ხევსურები მას ხის ქერქისა და ტყავისგან ამზადებდნენ. ცაცხვის ქერქისგან დაწნავდნენ შურდულის ორ წვერს, რომელსაც შუაში ტყავის ან ნაქსოვის „საქვეს“ უკეთებდნენ, სადაც ქვა თავსდებოდა. რამდენიმეჯერ დატრიალების შემდეგ, შურდულის ერთ წვერს გაუშვებდნენ და ქვას გაისროდნენ. ეთნოგრაფიული მასალის თანახმად კი, სვანები შურდულთან ერთად, ქვის სასროლად ზოგჯერ „სვანურ ქულსაც“ იყენებდნენ.

შემდგომ პერიოდში ქვის სასროლი მანქანები შემოიღეს, რომელთაც ციხეების კედლების შესანგრევად ხმარობდნენ. ასეთ მოწყობილობას „ფილაკავანი“ ერქვა. სიტყვა ქართულში არაბულიდან არის შემოსული.

სვანეთში გავრცელებული იყო აგრეთვე „ლახუპარ“ – „ჩასახვეტი“; ორ მრგვალ ქვაში გაყრილი იყო გრძელი მორი, რომელსაც ფერდობზე დააგორებდნენ და მტერს „ჩახვეტავდნენ.“

სასროლი იარაღი

სასროლი იარაღის ძირითად სახეობას მშვილდ-ისარი წარმოადგენდა. იგი ყველა ძველ ქვეყანაში იყო გავრცელებული. არქეოლოგების მიერ, საქართველოს ტერიტორიაზე მრავლად მოპოვებული ისრის პირები იმაზე მეტყველებენ, რომ მას ფართოდ იყენებდა უძველესი მოსახლეობა.

ქართველური ტომების მიერ, მშვილდ-ისრის კარგად ხმარების შესახებ ცნობებს ვხვდებით ძველ ბერძნულ და რომაულ წყაროებში. მათ შორის აღსანიშნავია, სტრაბონის (ძველი ბერძენი გეოგრაფი) ცნობა სვანებთან დაკავშირებით. მისი თქმით, სვანები შესანიშნავი მოისრეები არიან. ისინი ისრის პირების მოსაწამლად ხმარობენ რალაც შხამს, რომელიც მაშინვე კლავს ადამიანს და ისეთი საშინელი სუნი აქვს, რომ ამ სუნისგან იტანჯებიან არა მხოლოდ დაჭრილები, არამედ მათ სიახლოვეს მყოფი სხვა მეომრებიც.

მშვილდ-ისარს საქართველოში გვიანობამდე არ დაუკარგავს მნიშვნელობა. მას ცეცხლსასროლ იარაღთან ერთად, ქართულ ლაშქარში XVII საუკუნემდე იყენებდნენ.

მშვილდ-ისარი ზომით და გამოყენების წესით განსხვავდებოდა. მაგალითად, სამხრეთ საქართველოში ადამიანის სიმაღლის მშვილდ-ისრები იყო გავრცელებული, რომლის გამოყენებაც მეგრძოლს მხოლოდ ფეხის დახმარებით შეეძლო. მთიან რეგიონებში შედარებით მცირე ზომის მშვილდები ჰქონდათ.

მშვილდ-ისარს მოსახლეობა ძირითადად თვითონ ამზადებდა. შერჩეული ჰქონდათ როგორც სამშვილდე, ისე საისრე ხის ჯიშები: დგნალი, შინდი, თხილი, მაქაცა, რომლებიც უფრო მოქნილი და დრეკადი იყო. ივანე ჯავახიშვილი „მშვილდის“ სახელწოდებას შინდიდან წარმოებულად მიიჩნევს.

მშვილდ-ისარი შედგება მშვილდისა და ისრისგან. მშვილდი დამუშავებული და მოღუნული ხის ტოტი იყო, რომელზეც საბელი იყო გაბმული. საბელი კეთდებოდა ან კანაფისგან, ან აბრეშუმისგან. განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა ისარს, რომელსაც მახვილი და წვეტიანი წვერი უნდა ჰქონოდა; მას ზოგჯერ უკეთდებოდა ფრთებიც, რომლის საშუალებითაც ისარი უფრო სწრაფად და ზუსტად მიდიოდა მიზანში.

მებრძოლები ისრებს საისრეში ილაგებდნენ, რომელსაც კაპარჭი ერქვა.

სვანური ეთნოგრაფიული მასალა გვამღევეს იმის ვარაუდის საშუალებას, რომ გარდა საბრძოლო ისრებისა, შესაძლებელია ჰქონოდათ ცეცხლის გასაჩენი ისრებიც. აღმოდებულ ისარს მტრის ბანაკში ისროდნენ და ცეცხლს უკიდებდნენ იქაურობას.

სასროლი იარაღების ჯგუფში შედის, ცხადია, **ცეცხლსასროლი იარაღი**, რომლის გამოჩენამაც ძირფესვიანად შეცვალა სამხედრო ხელოვნება.

დენთი ჩინელებმა ჯერ კიდევ ჩვენს წელთაღრიცხვამდე აღმოაჩინეს, მაგრამ ხანგრძლივი დროის მანძილზე მას მხოლოდ ფოიერვერკებისთვის იყენებდნენ. დენთის გამოყენება ჩინელებისგან არაბებმა ისწავლეს, რომლებიც მას ბრძოლაში XIII საუკუნიდან იყენებდნენ. არაბებისგან დენთი ევროპისთვის გახდა ცნობილი, სადაც XIV საუკუნეში პირველი კლასიკური ცეცხლსასროლი იარაღი შეიქმნა. საქართველო, ამ პერიოდში, მძიმე საშინაო და საგარეო მდგომარების გამო, ვერ ახერხებდა საბრძოლო ძალებისა და საშუალებების საჭიროებისამებრ განვითარებას, თუმცა ცეცხლსასროლი იარაღი ქართულ შეიარაღებულ ძალებში XVI საუკუნიდან ჩნდება. ამ დროისათვის, ქართული ლაშქარი, მართალია, ძირითადად ცივი იარაღით იყო აღჭურვილი, მაგრამ მებრძოლთა გარკვეულ რაოდენობას ევროპიდან შემოსული იარაღი უკვე გააჩნდა. მაგალითად, XVI საუკუნის ბოლოს, კახეთის ჯარში ხუთასი თოფიანი მებრძოლი ირიცხებოდა.

თოფის დამზადება საქართველოში XVII საუკუნიდან იწყება, თუმცა უკეთესი ხარისხის იარაღის შემოტანა, მართალია ძნელად, მაგრამ მაინც ევროპიდან (ძირითადად ყირიმის მხრიდან) ხდებოდა, რამაც ასახვა ჰპოვა ფოლკლორშიც: ხევსურულ, ფშავურ და სვანურ პოეზიაში „ყირიმულა, ყირიმლ“ თოფის სახელად დამკვიდრდა; ასევე ხალხური სახელი შეერქვა („მაჟარო“ ანუ „მაჯარი“) უნგრულ თოფსაც, რომელიც საქართველოში შემოდიოდა.

სვანეთში „ყირიმულთან“ ერთად, ჩანს, თოფის სახეობა „კუთხა“ იყო გავრცელებული, რომელიც ფოლკლორშიც ფართოდ არის ასახული. ეს იყო დაკუთხული, ხრახნილლულიანი შაშხანა, რომელიც ქალაქის მასრიანი ვაზნებით იტენებოდა. ამ სახეობის თოფი ევროპაში XVI საუკუნეში გაჩნდა,

ხოლო ჯარებში, მასიურად XIX საუკუნიდან გავრცელდა. როდის შემოდის ასეთი ფორმის თოფები საქართველოში, უცნობია, თუმცა მისი ასახვა ფოლკლორში იმის ნიშანია, რომ იგი ქართველი მებრძოლებისთვის XIX საუკუნიდანვე ცნობილი უნდა ყოფილიყო.

დასარტყმელი იარაღი

საბრძოლო იარაღებში მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა დასარტყმელ იარაღებს. ასეთი იარაღები იყო: **ლახტი, გურზი, კვერთხი, მათრახი**. ლახტი სულხან-საბას მიხედვით, „უძველესი საცემი, საომარი“ იარაღი იყო, რომელსაც ქამარში (წელში) ჩარჭობილს ატარებდნენ. მისივე განმარტებით, ლახტივით იარაღი იყო „გურზი“ – „ლახტივით დიდი, უფრო“. წყაროებიდან ჩანს, რომ მასაც ლახტივით იყენებდნენ.

ივანე ჯავახიშვილი საბრძოლო იარაღად მიიჩნევს კვერთხს. საბას განმარტებით, „კვერთხი საგუემელი ჯოხია.“ ეთნოგრაფიული მონაცემებითაც დასტურდება, რომ ჯოხი ტრადიციულ იარაღს წარმოადგენდა. სვანური „**მიჯჟრა**“ ამის ნათელ მაგალითს წარმოადგენს. „მიჯჟრა“ მასიური ხის ჯოხია, რომელსაც წვერზე რკინის წვეტი აქვს გაკეთებული, ხოლო თავში თასმაა გაყრილი, რომელიც მაჯაზე იხვევა. „მიჯჟრა“ როგორც მთაში სასიარულოდ, ისე საბრძოლოდაც გამოიყენებოდა. იგი ფართოდ იყო გამოყენებული ხალხურ ორთაბრძოლებში. საინტერესოა, რომ სვანურში არსებობს ზმნა „ლიჯჟმრი“, რაც მიწოლას, მიბჯენას გულისხმობს. შესაძლებელია, აღნიშნული ტერმინი და ზმნა შინაარსობრივად ერთმანეთს უკავშირდებოდეს და „მიჯჟრა“ სწორედ მისი დანიშნულებიდან გამომდინარე, „მისაწოლი, მისაბჯენი“ საშუალება იყოს.

დასარტყმელ იარაღებს **მათრახიც** მიეკუთვნებოდა, რომელიც შემდეგ, მხოლოდ საცხენოსნო იარაღად გადაიქცა. ქართული წერილობითი ძეგლებიდან ჩანს, რომ თავიდან იგი საბრძოლო იარაღს წარმოადგენდა, რომელიც ეთნოგრაფიულ ყოფაშიც შემორჩა. მათრახი შედგება ხის ტარისგან, თასმისგან და დაწნული ტყავის ღვედისგან, რომელსაც ზედ რკინის მავთულები აქვს დახვეული. მათრახი ბრძოლის დროს მოხერხებულად გამოიყენებოდა და როგორც ჩანს, საკმაოდ სახიფათო იარაღსაც წარმოადგენდა.

ძველესი იარაღი

საბრძოლო თუ საყოფაცხოვრებო თვალსაზრისით, ყველაზე მოხერხებული და საჭირო იარაღი, რომელსაც მნიშვნელობა ცეცხლსასროლი იარაღის გამოგონების შემდეგაც არ დაუკარგავს, **ძველესი, მჭრელი** იარაღია. იგი

ადამიანმა უძველეს დროშივე გამოიგონა, განავითარა და დღემდე იყენებს, როგორც ერთ-ერთ აუცილებელ ნივთს.

მკვეთელი იარაღის სახეობებს მიეკუთვნება: ხმალი, მახვილი, ხანჯალი, დაშნა, დიდი დანა, სატევარი, ცული.

როგორც წერილობითი წყაროებიდან ჩანს, ძველ დროში ყველაზე მეტად გავრცელებული ხმალი ყოფილა. იგი სხვადასხვა მოყვანილობის იყო და რამდენიმე ნაწილისგან შედგებოდა: პირი, კოტა (ხელის მოსაკიდებელი), ვადა ან ჯვარელი.

ხმლის კოტას, თავს ქუდი ერქვა, რომელიც სწორი ან მოკაუჭებული იყო. მის ნახვრეტში თასმა იყო გაყრილი, რომელიც მეომარს ხმლის ადვილად დასაჭერად, მაჯაზე ჰქონდა შემოხვეული.

ხმალი ხარისხით შეიძლებოდა ან ბასრი და მაგარი, ან რბილი ყოფილიყო. მისი ეს თვისება ფერთაც იყო გამოხატული, ჩალურჯებული ანუ „ლიბრი“ (ლიბრი – ჩალურჯებული, რუხი) ფოლადისა საუკეთესოდ და ბასრად ითვლებოდა, ხოლო „თეთრი“ უფრო მდარე ხარისხის იყო. ხმალი ხევისურეთშიც „ჯიშიანად“ და „უჯიშოდ“ იყო დაყოფილი. „ჯიშიანი“ ხმლების რიგს „დავითფერული“, „ფრანგული“ და „გორდაფრანგული“ მიეკუთვნებოდა, ხოლო „უჯიშოს“ – „ჭარული“, „ლეკური“ და სხვა.

ხმლები, ხარისხის გარდა, ერთმანეთისგან ფორმით და მოყვანილობითაც განსხვავდებოდა. სხვადასხვა ერებს სხვადასხვა ფორმის ხმლები ჰქონდათ. როგორც ისტორიული წყაროებიდან ჩანს, ქართული კლასიკური ხმალი სწორი ფორმის იყო და მას „შვეტი“ ერქვა. საეკლესიო მხატვრობიდან ჩანს, რომ ასეთი ფორმის ხმლები საქართველოში XII საუკუნემდე იყო გავრცელებული, ხოლო XIII საუკუნიდან ხმლის ფორმა ოდნავ იცვლის სახეს და იხრება. ეს კარგად ჩანს ლაშა-გიორგის ფრესკებში: ბეთანიის მონასტერში გამოსახულ უფლისწულ ლაშას „შვეტი“ ხმალი არტყია, ხოლო ბერთუბნის მხატვრობაში, მეფეს უკვე ოდნავ მოხრილი ხმალი უჩანს.

ხმალი ორპირად მჭრელი იარაღი არ იყო, მას ერთ მხარეზე ჰქონდა ფხა, ხოლო მეორეზე – ყუა, ანუ გნდე. ხმალი იღებოდა თავის ბუდეში, რომელსაც „ქარქაში“ ერქვა. ქარქაში სპარსული სიტყვა „თარქაშიდან“ მომდინარეობს.

ხმლის, შეიძლება ითქვას, ამომწურავი და სრულყოფილი დახასიათება სულხან-საბას აქეს მოცემული, რომელსაც ივანე ჯავახიშვილი ფასდაუდებელს უწოდებს: „ხრმალიცა მრავალგვარნი არიან სხვადასხვა თემთა ქმნილთაებრ და რომელიცა ხმალი ძველი, გრძელი განხრილი, მზეველი, მკვეთელი და სრულია, გლუვი იყოს თუ გამოფერდილი, ანუ ღაროსანი, გორდა თუ კალდიმი, – ამას ქართველნი ჰყვარობენ, ფრანგნიცა ესეთსა ... ბრძენნი და გამოცდილნი, ღვაწლისა მძლენი მხედარნი საქებურად ამას დასდებენ, რომელი გვარიანიც იყოს, ძველი და არა ღვარჭნილი, არაცა სადა მცირედი სიმრუდე ჰქონდეს, არცა მაღალ-დაბლობა აჩნდეს ცახეთაცა ოდენი, ლიბრი იყოს და არა თეთრ, ზომიერ სიგრძით და სიბრტყითა, ძვალთა და რკინათა მკვეთელ და თვით

უვნებელ, ადრე არა დამბლაგველ, უტალ*-უნაფცხვენო, ყუა-ზრქელ, გნდე-სწორე.“

ხმალს, თავისი მნიშვნელობიდან გამომდინარე, ქართულ ყოფასა და სამართალში განსაკუთრებული დატვირთვა ჰქონდა. იგი სამეფო ხელისუფლების ერთ-ერთ სიმბოლოს წარმოადგენდა. მეფედ კურთხევის რიტუალის ერთ-ერთი მთავარი ნაწილი მეფისთვის ხმლის შემორტყმა იყო, რომლის უფლებაც მხოლოდ სამეფო კარზე დაწინაურებულ ფეოდალს ჰქონდა (მეფედ კურთხევისა და ხმლის შემორტყმის ცერემონიალის ამსახველი ერთადერთი ფრესკა მოგვეპოვება. მასზე გამოსახულია მეფე დემეტრე აღმაშენებლის ძის მეფედ კურთხევა სვანეთში – ლატალის მაცხოვრის ეკლესიაში).

სამეფო დარბაზის ეტიკეტის მიხედვით, მეფესთან ხმლის ტარების უფლება მხოლოდ პირადი დაცვის უფროსს – სეფე-მეაბჯრეს ჰქონდა. ხმალს, როგორც ძალაუფლების სიმბოლოს, ატარებდნენ აგრეთვე ამირსპასალარი და ამილახორი.

ეთნოგრაფიული მასალით დასტურდება, რომ ვაჟისთვის ხმლის ტარების უფლების მინიჭება, მის სრულწლოვანებას, „კაცად“ აღიარებას ნიშნავდა. ამავე დროს, ხმლის მატარებელ ადამიანს საზოგადოების წინაშე მეტი პასუხისმგებლობა გააჩნდა.

როგორც ქართული წერილობითი წყაროებიდან ჩანს, უძველესი მკვეთელი იარაღი იყო **მახვილი**. მის დიდ მნიშვნელობაზე მეტყველებს ქართულ ენაში დამკვიდრებული გამოთქმები: ჭკუამახვილი, გონებამახვილი, ენამახვილი და ა.შ. ივანე ჯავახიშვილი ამ სიტყვათწარმოებას „ლახვარსა და დალახვროს“ კომბინაციას აღარებს. მახვილი ძველად მკვეთრი და წვეტიანი იარაღის სახელი იყო. ცხადია, მახვილი მჭრელი და ბასრი იარაღი და, ამავე დროს, ფართოდ გავრცელებული უნდა ყოფილიყო, ვინაიდან მისი თვისებების გამომხატველი ფრაზეოლოგია გადატანითი მნიშვნელობითაც დამკვიდრდა სხვა, არასაბრძოლო სფეროში.

მახვილი, ასევე ხელჩართულ ბრძოლაში გამოსაყენებელი იარაღი იყო. ის, ძირითადად ორლესული იყო, თუმცა გვხვდება ცალპირგალესილიც. სხვადასხვაგვარი იყო მახვილების ხარისხი და მორთულობა; ტარის თავიც სხვადასხვანაირი ფორმის უკეთდებოდა.

დაშნა მკვეთებელი იარაღის ერთ-ერთი სახეობაა. იგი ძველი სპარსული სიტყვაა და პატარა დანას ნიშნავს, რომლის დამალვაც ჩექმის ყელში შეიძლებოდა (ასე ატარებდა მას ამირანი და როცა დევმა გადაყლაპა, სწორედ დაშნით გამოუჭრა ფერდი). დაშნას ხელჩართული ბრძოლის დროს ხმარობდნენ. ეს ტერმინი IX-X საუკუნეებში ფართოდ იყო გავრცელებული და გარდა საბრძოლო იარაღისა, კალატოზის სალესავ იარაღსაც ერქვა.

ივანე ჯავახიშვილის აზრით, ეს ტერმინი მხოლოდ ხევისურულ დიალექტშია შემორჩენილი, თუმცა, აღსანიშნავია, რომ ის სვანურშიც ფართოდაა გავრცელებული.

დანა, რომელიც დღეს საყოფაცხოვრებო ნივთს წარმოადგენს, XII საუკუნემდე საბრძოლო იარაღი იყო. თუმცა, ჩანს, რომ დანას სამეურნეო დანიშნულებაც თავიდანვე ექნებოდა, რასაც ეთნოგრაფიული და ლინგვისტური

მასალაც ადასტურებს. კერძოდ, სვანური ფოლკლორის მიხედვით ჩანს, რომ სვანები დიდ დანას წარმატებით იყენებდნენ ომში და ეს ნივთი მათი აღჭურვილობის ერთ-ერთ ძირითად ატრიბუტს წარმოადგენდა.

ქართული ყოფისთვის ერთ-ერთ ყველაზე მეტად დამახასიათებელ ატრიბუტს „ხანჯალი“ წარმოადგენს. ის საბრძოლო იარაღია, ამავე დროს, ქართული კლასიკური ჩაცმულობის აუცილებელი ელემენტია და საქართველოს ყველა კუთხეშია გავრცელებული.

ხანჯალი//ხანჯარი – სპარსული სიტყვაა და XV საუკუნიდან შემოდის ქართულ მეტყველებაში. ივანე ჯავახიშვილი მიიჩნევს, რომ ამ იარაღს, რომელიც წარმოუდგენელია რომ XV საუკუნემდე არ ყოფილიყო საქართველოში გავრცელებული, მანამდე მახვილი უნდა რქმეოდა.

XVII საუკუნეში გვხვდება ტერმინი „**სატევარი**“, რომელიც თავიდან მთელ საქართველოში ყოფილა გავრცელებული, შემდეგ კი, მხოლოდ დასავლეთ საქართველოში შემორჩენილა. სულხან-საბას განმარტებით, სატევარი ქართული ტერმინია და ხანჯალს რქმევია: „ხანჯალი სხვათა ენაა, საგვერდული მახვილია, ქართულად სატევარი ჰქვია“.

სვანურ ფოლკლორში შემონახულია საინტერესო ტერმინი „**ხანგარი**“, რომელიც ხანჯლისმაგვარი იარაღი უნდა ყოფილიყო. თუმცა ამ ტერმინის რაობისა და სადაურობის შესახებ, ლინგვისტური გამოკვლევა არ ჩატარებულა.

იარაღების არსებულ კლასიფიკაციაში არსად არ არის აღნიშნული უძველესი და ქართული კულტურისთვის გამორჩეულად დამახასიათებელი სახეობა – **ცული**, რომელსაც თავიდანვე ორგვარი – სამეურნეო და საბრძოლო დანიშნულება ჰქონდა.

ცული უძველესი დროიდან გვხვდება საქართველოს ტერიტორიაზე, ის თავისი მოყვანილობისა და დანიშნულების მიხედვით, რამდენიმე სახეობად იყოფა, ხოლო მისი განვითარების მწვერვალს კი წარმოადგენს ბრინჯაოს „**კოლხური ცული**“, რომელიც გამორჩეული იყო თავისი ფორმით, ხარისხით და მაღალი მხატვრული ღონით.

ცული კოლხი მეომრების შეიარაღების აუცილებელ ატრიბუტს წარმოადგენდა. შემდეგ, ცხადია შეცვლილი ფორმით, ცული ისევ გამოიყენებოდა საბრძოლო დანიშნულებით, განსაკუთრებით მთიან რეგიონებში, თუმცა, საბოლოოდ, მას მხოლოდ სამეურნეო ფუნქცია დარჩა.

იარაღის ეს სახეობა გამოიყენებოდა ხელჩართული ბრძოლის დროს. მის პოპულარობაზე მეტყველებს უამრავი არქეოლოგიური მასალა და საისტორიო წყაროების მონაცემები. საინტერესოა ძველი წელთაღრიცხვის V საუკუნის მეომრის ქანდაკება, რომლის მიხედვითაც ჩანს, თუ როგორ ატარებდნენ მეომრები საბრძოლო ცულს. ამ მეომარს ცული მარჯვენა გვერდზე, ტარით ქვევით აქვს ჩამოკიდებული.

საბრძოლო იარაღის ერთ-ერთ საინტერესო სახეობას წარმოადგენს „**სათითური**“//**საცერული**, რომელიც მხოლოდ ხევსურეთშია გავრცელებული. სათითური რკინის ბრტყელი რგოლია, რომლის გარეთა პირის რგოლი ალესილია ანდა კბილებითაა დაფარული. სათითურები სხვადასხვა ფორმისაა და

სახელებიც სხვადასხვა აქვს: „ხვეულა“, „ზურგანა“, „მაღალა“, „ლაჯია“, „ლესულა“, „ცალკილა“ და სხვა. სათითური, როგორც ეს სახელწოდებიდანაც ჩანს, თითზე კეთდებოდა და ჩხუბის დროს გამოიყენებოდა. იგი თავისი მჭრელი პირისა და კბილანების მეშვეობით, სერიოზულ ზიანს აყენებდა ადამიანს. სათითური შედგებოდა კბილების, კბილის ძირების, ბუდისა და ყუისაგან. იგი ადვილობრივ, ხევსური ოსტატების მიერ მზადდებოდა. სათითური მხოლოდ ხევსურეთშია გავრცელებული და ამიტომაც, ხევსურული კულტურის ელემენტად არის მიჩნეული.

თავისი ორიგინალური ფორმისა და დანიშნულებიდან გამომდინარე, სათითურის ჩასმა იარაღის რომელიმე ჯგუფში, რთულია. იგი არის როგორც დასარტყმელი, ასევე მკვეთებელი იარაღი, თუმცა შესაძლებელია, იგი მაინც დასარტყმელი იარაღების ჯგუფს მივაკუთვნოთ.

სამტვრევი იარაღები

როგორც აღნიშნული გვქონდა, ცალკე ჯგუფად უნდა იყოს გამოყოფილი ციხე-სიმაგრეთა ასაღები საშუალებები, რომელთაც პირობითად შეიძლება **სამტვრევი** იარაღები ეწოდოს. ამ ჯგუფში უნდა მოთავსდეს ფილაკავანიც, რომელიც სატყორცნ იარაღებსაა მიკუთვნებული, ვინაიდან იგი ციხე-სიმაგრეების ასაღებად და ზღუდეთა შესამტვრევად იხმარებოდა. ამ ტიპის იარაღების არსებობა, ძირითადად სვანეთში დასტურდება, თუმცა მომავალი კვლევა მას, ცხადია, დანარჩენ კუთხეებშიც გამოავლენს.

როგორც ეთნოგრაფიული მასალიდან ჩანს, სვანები კედლებისა და კარების შესამტვრევად ხმარობდნენ მოწყობილობებს, რომელთაც „ჯორაი“ და „კიკბერ“ ეწოდებოდა.

„ჯორაი“ მოზრდილი მორია, რომელსაც ათი-თხუთმეტი ვაჟკაცი ხელებით მაღლა სწევს და სახლის კარებს ან ჭიშკარს შესამტვრევად ამოქანებით ურტყამს.

„ჯორაი“-ის გამოყენება სიმბოლურად დაფიქსირებულია ერთ-ერთი რიტუალის, „ულულაშობის“ დროს. დღესასწაულის მეორე დღეს ახალგაზრდა კაცები შეიკრიბებიან და სოფელს ჩამოივლიან. ყველა მოსახლე ამ დროისათვის კარ-ფანჯრებს კეტავს, ხოლო ახალგაზრდები ძალით ცდილობენ შიგნით შეღწევას. თუ კარებს ვერაფრით ვერ შეაღებენ, აიღებენ „ჯორაის“ და ურტყამენ კარებს. საინტერესოა, რომ ამ დროს სახლებში მხოლოდ ქალები და მოზარდები უნდა ყოფილიყვნენ, რომლებიც წყლითა და სხვა საშუალებებით ცდილობენ მათ მოგერიებას. შეიძლება ვიგულისხმოთ, რომ ამ რიტუალის საფუძველი, ისევე როგორც მრავალი სხვა ამგვარი რიტუალისა, ძველი ყოფითი რეალიები უნდა იყოს.

ამ ტიპის სამტვრევ საშუალებებს განეკუთვნება აგრეთვე „კიკბერი“. „კიკბერი“ დიდი ხის მორი ყოფილა. ეს მორი სამ ადგილას ყოფილა განვრეტილი, სადაც ხელის მოსაკიდებლად ხის კეტები ჰქონია გაყრილი. ამ კეტებს ორ-ორი კაცი ჰკიდებდა ხელს და ამტვრევდნენ კარს ან კედელს. როგორც ენათმეცნიერები თვლიან, ამ სიტყვას შემდეგ ძალის მნიშვნელობაც მიუღია.

საინტერესოა, რომ სიტყვა „კიკბერი“ ოდნავ სახეცვლილი გვხვდება ლეჩხუმურ დიალექტშიც, სადაც ის ასევე ხის მორს აღნიშნავს. „კაკბერა“ სამხარეულო სახლში შუაეკეცხლის პირდაპირ, ზევით გადებული ხეა, რომელზედაც საქვაბე ჰკიდია. შესაძლებელია, რომ „კიკბერ“ თავდაპირველად ლეჩხუმშიც ისეთი დანიშნულებისა იყო, როგორც სვანეთში და ეს სიტყვაც ძველი ქართულის იმ ტერმინებსა და იარაღებს მიეკუთვნებოდა, რომლებიც საერთო იყო ქართული სამყაროსათვის; ან იგი ლეჩხუმურ მეტყველებაში სვანურიდან არის შესული.

კოშკის ასაღებად სვანეთში კიდევ ერთი საშუალება იყო გამოყენებული, რომელსაც „ლაშხიარ“ ერქვა. საკმაო სიმაღლეზე, ერთმანეთზე დამაგრებულ ხეებს კოშკს ყველა მხრიდან შემოუწყობდნენ და ცეცხლს მოუკიდებდნენ, რასაც შეიძლებოდა კოშკის დანგრევა მოჰყოლოდა. ტერმინი წარმოებულია სიტყვა „ლიშხი“-სგან, რაც დაწვას ნიშნავს, „ლაშხიარ“ = დასაწვავი საშუალება.

თავდასაცავი იარაღი

ომში თავდასაცავ იარაღს საბრძოლოზე არანაკლები მნიშვნელობა ჰქონდა, ამიტომ ისიც უძველეს დროშივე ჩნდება. წყაროებიდან ჩანს, რომ ქართველური ტომები თავიდანვე ატარებდნენ ხის, სელისა და ტყავისაგან დამზადებულ სხვადასხვა სახის თავდაცვის საშუალებებს.

თავდასაცავი იარაღი, თავისი დანიშნულებიდან გამომდინარე, რამდენიმე სახეობად იყოფა: **1. თავსაბურავი, 2. გულ-მკერდის საცავი, 3. ქვედა ნაწილის საცავი, 4. ფარი და ჩელთი.**

საქართველოს ყველა კუთხეში ჩანს, რომ თავდასაცავი საშუალებები ფართოდ იყო გავრცელებული და საკმაოდ ჩამოყალიბებულ სახესაც ატარებდა. მისი დამზადების ტექნოლოგიებს მოსახლეობაც ფლობდა და ისევე, როგორც საბრძოლო იარაღს, საჭირო თავდასაცავ საშუალებებსაც თავადვე ამზადებდა.

რაც შეეხება არქეოლოგიურ მონაცემებს, მათ მიხედვით დასტურდება, რომ ანტიკური ხანის საქართველოში თავდასაცავი იარაღებიდან გავრცელებული იყო: ბექთარი, მუზარადი, ფარი და წვივსაფარი.

ქართულ ენაში **თავსაბურავი** საშუალებების აღმნიშვნელად, სხვადასხვა დროს სხვადასხვა ტერმინები გამოიყენებოდა. ამ ტერმინთა და საგანთა ყველაზე სრული განმარტებები სულხან-საბას მოეპოვება. იგი თავსაბურთა ზოგად

სახელად „ზუჩს“ მიიჩნევს და მასში აერთიანებს სხვადასხვა სახეობებს. თავსაბურავის აღმნიშვნელ ყველაზე ძველ ქართულ ტერმინად ჩაფხუტი გვევლინება. მ. ანდრონიკაშვილი კი ამ სიტყვას ოსურ „ჯაჭვის ქუდს“ უკავშირებს და მისგან მომდინარედ თვლის, თუმცა ჩვენ ივანე ჯავახიშვილის მოსაზრება უფრო მართებულად მიგვაჩნია, რასაც ქართული სიტყვები – „ჩამოიფხატა, ჩამოფხატებულიც“ უნდა ადასტურებდეს. რატომ არის შეუძლებელი, რომ ეს ტერმინი პირიქით – ოსურში ქართულიდან შესულიყო?

ჩაფხუტის პარალელურად გვხვდება „ჩაჩქანი“, რომლის წარმომავლობაც გაურკვეველია. ამავე მნიშვნელობით გამოიყენება ტერმინები **ზარადი, მუზარადი და ჩაბალახი**. მუზარადი ზარადისგან არის წარმოებული. თავის მხრივ, ეს ტერმინი ძველი სპარსულისაგან არაბულს შეუთვისებია.

რაც შეეხება საქართველოს სხვა კუთხეების მონაცემებს, აქაც მეტ-ნაკლებად ერთნაირი სურათი გვაქვს, თუმცა სვანურ ფოლკლორში თავსაბურავის მნიშვნელობით, ძირითადად „ზუჩი“ (ზურჩი) იხმარება, ხოლო ხევსურულში – „ჩაჩქანი“ და „ზარადი.“

საბას განმარტებით, თავსაბურავი ხუთი სახეობისა იყო და ერთმანეთისაგან განსხვავდებოდა. რომელსაც თავზე დასახური რკინა კვერცხისებური მოყვანილობისა ჰქონდა, ხოლო წინ და უკან გრძლად ზარადი (ნაქსოვი რკინა) ჰქონდა შემოვლებული, „ზუჩი“ ეწოდებოდა (მასვე ზოგჯერ უწოდებდნენ მუზარადს); „ზუჩის“ მსგავს თავდასახურს, რომელსაც ზარადი არ ჰქონდა შემოვლებული, მაგრამ ჰქონდა ცხვირის დასაფარებელი რკინა – საცხვირე, ჩაფხუტი ერქვა. თხემზე რკინის მთლიანი დასაფარებელი და უკან (კისრის მხარეს) მცირე ზარადშემოვლებული ჩაჩქანი იყო, ხოლო მთლიანად ჯაჭვისაგან მოქსოვილ თავსაბურავს, ერთიანი რკინის ნაწილის გარეშე, ჩაბალახი ერქვა.

ხევსურეთში გავრცელებული თავსაბურავი (ჩაჩქანი) ორი ნაწილისაგან შედგებოდა: „ჩაჩქანის ჯამი“, რომელიც რკინის კოპებით იყო მორთული და ჯამიდან ჩამოშვებული რკინის ბადე, რომელსაც ხევსურებიც ზარადს უწოდებენ. ზარადი მთლიანად ფარავდა სახეს, მას „სათვალურები“ ჰქონდა, საიდანაც მოლაშქრე იხედებოდა.

რკინის თავსაბურავის შიგნით, მეომარი თავზე იხურავდა ნაბდის ქუდს ან ჩაიფენდა „სადებს“, რათა დარტყმის შედეგად თავი არ სტკენოდა. თავიდან ასეთივე დანიშნულება ჰქონდა შეთავსებული სვანურ ქუდსაც, რომელსაც მეომარი „ზურჩის“ ქვეშ იხურავდა.

ჯაჭვი მეომრის თავდასაცავი უმთავრესი საშუალება იყო. სწორედ მის სიმტკიცესა და მაღალ ხარისხზე იყო უმეტესწილად დამოკიდებული მეომრის უსაფრთხოება.

თუ როდის და სად გაჩნდა თავდაპირველად ჯაჭვის (რკინის) ჯავშანი, გამორკვეული არ არის, თუმცა საქართველოს ტერიტორიაზე მრავლად არის აღმოჩენილი ძველი წელთაღრიცხვის დროინდელი ჯავშნის ნაწილები (ბრინჯაო, სპილენძი), რომლებიც განსხვავებული ფორმებით ხასიათდებიან (ვანი, თრიალეთი, კლდეეთი, ენგურის შესართავის სამხრეთი და ა. შ.), რაც იმის

უტყუარი დასტურია, რომ თავდასაცავი საშუალების ეს სახეობა ქართველურ ტომებში ძველი წელთაღრიცხვის II ათასწლეულის II ნახევრიდან უკვე ჩნდება.

საყურადღებოა ისიც, რომ რუსეთში ჯაჭვი X საუკუნიდან ვრცელდება და სავარაუდოდ, დასავლეთ ევროპაში, ჯაჭვის პერანგს აღმოსავლეთისა და შავიზღვისპირეთის გავლენით, ასევე მხოლოდ ჯვაროსნული ლაშქრობების შემდგომ პერიოდში გავრცელებულად თვლიან.

ჯაჭვის პერანგი ადგილობრივი წარმოების რომ იყო და საქართველოში მისი დამზადებას ტექნოლოგია შემდგომ პერიოდშიც რომ მაღალ დონეზე იდგა, ამას წერილობითი, არქეოლოგიური და ეთნოგრაფიული მასალებიც ადასტურებს. მუზეუმებში მრავლად არის დაცული ჯავშნის ფრაგმენტები და სხვადასხვა ნაწილები. განთქმული ყოფილა გუდამაყრული ჩაბალახი, შაბალხეთური ჯაჭვი, ხოლო სვანური საბუთი – „ჯაფარიძეების სასისხლო სიგელი“, ამ მხრივ, ფასდაუდებელ ინფორმაციას შეიცავს. აქ მოხსენიებულია სხვადასხვა სახეობის 300 ჯაჭვის პერანგი, რომელიც სვანებმა სისხლის საფასურში გადაიხადეს. ცხადია, რომ არა ჯავშნის ადგილზე წარმოება (რაზეც მეტყველებს აგრეთვე ჯაჭვის პერანგების კონკრეტული სახელებები მათი დამზადების მიხედვით, მაგალითად: სამანქანური და ზეიდალი), ეს პატარა კუთხე ვერაფრით ვერ მოახერხებდა ამდენი ჯაჭვის პერანგის გადახდას.

ჯაჭვის პერანგის სახეობაზე, მის თვისებებსა და სახელწოდებებზე, დაწვრილებითი ინფორმაცია ისევ სულხან-საბას მოეპოვება. მისივე ცნობით, რკინის პერანგების აღმნიშვნელ ზოგად ტერმინად „ჯავშანი“ იხმარებოდა, რომელიც ხუთი გვარის ყოფილა: **სამანქანი, ზეიდალი, ხოსროანი, ქირიფქა და ჯაბალა**. ეს სახეობები ერთმანეთისგან განსხვავდებოდა სხვადასხვა ნიშნებით: ფარეშოვანი და უფარეშო, ნიკარტოვანი, გადაგრეხით ძნელად გადასატეხი, მრგვალ და ბრტყელ თვალიანი, ბასრთვლიანი, ღარღაროვანი და ა.შ. იქვე, საბას მოცემული აქვს, თუ როგორი უნდა იყოს კარგი აბჯარი: „გრძელი და ფართო, ჯაჭვისთვალი რაზმად და რაზმად დაწყობილი იყოს, ფარეშ-შვენური და ძნელად გასახსნელი, ნოტიოობაში გვიან დაგესლდეს (ე. ი. დასველდეს, ხ. ი.), ყრილი არა ჰქონდეს, კალთილამ შედევენებით უსხო* და უსხოსი იყოს, მკერდთა, ბეჭთა და ღლიათა უზრქელესი* და მიყრილი იყოს.“

ივანე ჯავახიშვილის სამართლიანი შენიშვნით, სულხან-საბას იქვე აქვს მითითებული ჯავშნის კიდევ ერთი სახეობა **თორნი**, რომელიც „ტანსაცვამია რკინის ჯაჭვივით, მაგრამ არს მთელი რკინა პოლოტიკი* ტანთჩასაცმელი.“ თორნი მთლიანი ფოლადისაგან ან სპილენძისაგან გაკეთებული საფარი იყო, რომელიც ორად იხსნებოდა და იკვრებოდა, ან იყო ხუთნაწილოვანი ერთმანეთზე გადაბმული ჯავშანი, რომელიც დანარჩენებისგან სწორედ ამ მთლიანობით განსხვავდებოდა.

როგორც აღინიშნა, ჯავშნის დამზადება საქართველოს ყველა კუთხეში სცოდნიათ, რის დასადასტურებლად დავიმოწმებთ ხევსურულ და სვანურ ეთნოგრაფიულ და ფოლკლორულ მონაცემებს.

ხევსურული ჯაჭვის პერანგი ძირითადად ფარეშინად და უფარეშოდ იყოფოდა. იგი ჩამოდის „საწელემდე და მკლავებზე იდაყვებამდე“. ჯაჭვი, ჩაჩქანთან ერთად, ხევსური მეომრის აუცილებელ თავდასაცავ იარაღს წარმოადგენდა. რაც შეეხება სვანეთს, ფოლკლორული მონაცემებით, აქაური შეიარაღება მოიცავს: „აბჯარს, ზურჩს, ჰემნავირს (სამკლაური) და სამუხლეებს („ლექთუილირ“).“ აბჯარი ანუ რკინის პერანგი, აქ ძირითადად სამანქანური და ზედალური სახის ყოფილა გავრცელებული. ჯაჭვის პერანგის ნაწილი იყო აგრეთვე „ქაშქანი – ჯავშნის სამხარილლი“, რომელიც მხარსა და ილლიას იცავდა.

ცალკე ელემენტებს წარმოადგენდა მკლავის დასაფარი საშუალება, რომელიც ჯავშნის გაგრძელებას წარმოადგენდა. საბას მის სახელად „ხელნავი“ აქვს მოყვანილი: „ხელნავი – საომარი სამკლავე“. „სამკლავე“ ერქვა ხევსურული ჯავშნის ნაწილსაც, რომელიც იდაყვიდან მაჯამდე ფარავდა მკლავს. სამკლავე შედგება ორი ნაწილისაგან: 1. სამკლავე, 2. სამაჯური. ესენი ერთმანეთთან დაკავშირებულია „ჭიკუთი“ (გირგოლები – პატარა რგოლები). სამკლავეს აქვს „ღველები“, რითაც იგი მკლავზე მაგრდება.

„ხელნავი“ ანუ სამკლავე სვანური აბჯრის აუცილებელ ატრიბუტადაც გვევლინება. მას სვანურად „ხემნაჟირ“ ჰქვია. სვანური თავდასაცავი იარაღის შემადგენლობა კარგად ჩანს ერთ-ერთ ლექსში:

„ტანზე ჩავიცვამ აბჯარს,
თავზე დავიხურავ ზურჩს,
მკლავებზე მოვიცვამ ბეგთარს.“

ჩანს, რომ „ხემნაჟირ“, როგორც ფონეტიკურად ისე სემანტიკურადაც, ხელნავის ანალოგიური ფორმაა.

ხევსურული აბჯრის შემადგენლობაში წარმოდგენილია „საფუხარი“, ხელის მტევნის დასაფარი ჯაჭვის თათმანი (საფუხარი – ხელსაცვამი). საბრძოლო ხელთათმანის გარეთა მხარე ჯაჭვით იყო დაფარული, შიდა კი – ქსოვლით გამოკრული.

ჯავშნის გარეთ ხშირად იცვამდნენ საომარ სამოსელს, რომელსაც საბას განმატებით, „ილმაგი“ (ალმაგი) ჰქვია: „ალმაგი სამოსელი არს ჯაჭვთა გარეგან საცმელი“.

სხეულის ქვედა ნაწილის დასაცავად გამოყენებული იყო **სამუხლე და საბარკული**.

სამუხლე პოლოტიკი, რომელსაც „საყირმუზა“, ეწოდებოდა მუხლის დასაფარი ნაწილია. თუ გავითვალისწინებთ, რომ პოლოტიკი მთლიან რკინას ჰქვია, აღმოჩნდება, რომ მეომრები მუხლის დასაფარად ერთიან სამუხლეს ხმარობდნენ. სამუხლეს იყენებდნენ აგრეთვე სვანები, რომლებსაც „ლექეთილიარ“ ერქვა.

„საბარკული“ გვხვდება „ვეფხისტყაოსანსა“ და „მაჰნავაზიანში“. როგორც თვით ტერმინიდანაც ჩანს, „საბარკული“ ბარკლის საფარ ნაწილს უნდა რქმეოდა.

დაახლოებით ამავე დანიშნულების ელემენტს შეიცავს ხევსურული აბჯარი, რომელსაც „საჩერნე“ ეწოდება. იგი ნაწარმოებია სიტყვისგან „ჩერანი“ (ხევსურულად წვივის ძვალი). „საჩერნე“ მეომრის წვივს ფარავდა, მოდიოდა თედოდან და კოჭამდე გრძელდებოდა, ჯაჭვისგან იყო მოქსოვილი და გადაკერებული იყო შარვალზე. იარაღის მკვლევარი გურამ გასიტაშვილი მას ხევსურული აბჯრის თავისებურ ელემენტს უწოდებს, თუმცა ჩვენი აზრით, ის „საბარკულის“ მსგავსია და საერთო ქართული აბჯრის მახასიათებელია.

თავდასაცავი იარაღის აუცილებელ ატრიბუტს წარმოადგენს ფარი, რომელსაც უძველესი დროიდან იყენებდნენ ქართველური ტომები.

თავიდან გამოიყენებოდა დაწნული, ხის, ტყავის ან ტყავგადაკრული ფარები. ქართველური ტომები, ძირითადად პატარა მრგვალი ფორმის ფარებს იყენებდნენ. მათ შორის მხოლოდ იბერიელების შესახებ არის ცნობა, რომ მათ დიდი ზომის ფარები ჰქონდათ. ბრინჯაოს უძველესი ფარი, რომელიც საქართველოშია აღმოჩენილი, ძვ. წ. XII-IX საუკუნეებს მიეკუთვნება. ასეთი ფორმის ფარები აქ XVII საუკუნემდე გამოიყენებოდა. მრგვალი ფორმის ფარი, მეცნიერთა მიერ, ძირითადად, ცხენოსნობასთანაა დაკავშირებული, ვინაიდან ის მსუბუქი და პატარა ზომისაა, მხედრისთვის უფრო მოსახერხებელი იყო.

ფარის დამზადება ყველა კუთხეში იცოდნენ, ძირითადად მზადდებოდა ხეზე ტყავგადაკრული ფარები, რომელთაც ზედ რკინის სალტეები უკეთდებოდა. აღმოსავლეთ საქართველოს მთაში ფარისთვის საჭირო ტყავს შავად ღებავდნენ, რის გამოც მათ „შავფაროსნებად“ („ყარაყალღანები“) მოიხსენიებდნენ.

ქართული მრგვალი ფორმის ფარი მასალის და დამზადების ტექნიკის მიხედვით, შეიძლება დაიყოს ოთხ ჯგუფად: **ხის ფარები** ანდა **ტყავგადაკრული წნული ფარები**, **ტყავის ფარები**, **კომბინირებული** (ტყავის ფარი, რკინის სალტეებით შეჭვდილი) და **რკინის ფარები**.

ფარს ჰქონდა ტყავის საკიდი, რომლითაც ის მეომრის მხარზე იყო გადაკიდებული. უკანა მხარეს კი, ხელის ჩასაკიდებელი (საბლუჯი) ჰქონდა.

ხევსურები ჩვეულებრივი მრგვალი ფარის გარდა, ხმარობდნენ ე. წ. „უბის ფარს“, რომელსაც უბეში, მარცხენა მხარეს, გულის დასაცავად იღებდნენ. საინტერესოა, რომ აბჯრის გამოყენებამდე მკერდის (გულის) მსგავსი დასაცავი საშუალება ბევრ ძველ ხალხში გამოიყენებოდა, რაც ხევსურების მიერ „უბის ფარის“ სახით გვიანობამდე იქნა შემონახული.

მრგვალი ფორმის ფარების გარდა, ქართველები იყენებდნენ აგრეთვე ოვალურ და დიდი ზომის ფარებსაც, რასაც „დელამფარი“ ერქვა. „დელამფარი“ ნახსენებია ხალხურ პოეზიასა და თქმულებებში.

ფართან ერთად, საბას თავდასაცავ იარაღად ნახსენები აქვს „ჩელთი“, რომელსაც განმარტავს, როგორც ბრტყელ მახვილს. თუმცა, ივანე ჯავახიშვილი ამ ცნობას შეცდომად მიიჩნევს და თვლის, რომ „ჩელთი“ ფარივით (ოთხკუთხა) იარაღი იყო.

იარაღის ტარებას შესაბამისი წესები გააჩნდა. მშვიდობიანობის დროს, სამეფო ჯარის იარაღი ზარადხანაში ინახებოდა სამხედრო დროშასთან ერთად და მას მხოლოდ ბრძოლის დაწყების წინ გადასცემდნენ მეომრებს. რაც შეეხება

მოსახლეობაში არსებულ იარაღს, მშვიდობიანობის დროს სრული აღჭურვილობის ტარება არ იყო რეკომენდებული, ამიტომაც ძირითადი შეიარაღება ოჯახებში იყო შენახული. როგორც ივანე ჯავახიშვილი აღნიშნავს, იარაღის მასიურად ტარების წესი მხოლოდ გვიან, მძიმე საშინაო-საგარეო მდგომარეობის დროს დამკვიდრდა, როცა მოსახლეობა იძულებული იყო თავად დაეცვა თავი მოსალოდნელი თუ მოულოდნელი საფრთხისგან. თუმცა, ამავე დროს, ქართულ ყოფაში არსებობდა ძვირფასი, საზეიმო ხასიათის მსუბუქი იარაღის ტარების წესი, რაც ქართული ჩაცმულობის ორგანულ ნაწილს წარმოადგენდა (ქამარ-ხანჯალი).

უძველესი დროიდან გავრცელებული იყო საბრძოლო სახეობის ერთ-ერთი სახეობა, საბრძოლო ეტლი, რომლის წარმოშობის შესახებ სხვადასხვა ვერსიებია გავრცელებული. ის არ ითვლება ტრადიციულ ქართულ საბრძოლო სახეობად, თუმცა არქეოლოგიური მასალების მიხედვით დასტურდება, რომ საბრძოლო ეტლი ანტიკურ საქართველოში გავრცელებული სახეობა იყო და, ძირითადად, ხელმისაწვდომი მხოლოდ სამხედრო არისტოკრატიისთვის იყო.

X X X

საკითხის შესასწავლად დიდი მნიშვნელობა აქვს იარაღის ამსახველ ქართველურ ტერმინოლოგიას, რაც დროთა განმავლობაში იცვლებოდა და ძირითადად, იმ ერებთან ხანგრძლივი ურთიერთობებით იყო განპირობებული, ვისთანაც ქართველებს ომების წარმოება უხდებოდათ.

საბრძოლო-თავდაცვითი იარაღის აღმნიშვნელი უძველესი ქართული ტერმინები იყო **საჭურველი** და **ჭური**, რომელნიც დროთა განმავლობაში განდევნილი იქნა ხმარებიდან და მათ ჩაენაცვლა **აბჯარი**, რომელსაც ივანე ჯავახიშვილი უცხოენოვან ტერმინად მიიჩნევდა და წერდა, რომ „მისი ძირი და ეტიმოლოგია არსად ჩანს და სადაურობა გამოსარკვევია“. რაც შეეხება პერიოდს, თუ როდის მოხდა „აბჯრის“ დამკვიდრება ქართულ ენაში, ივანე ჯავახიშვილის თანახმად „IX-X საუკუნეების ძეგლებში აბჯარიც და საჭურველიც გვხვდება, XII საუკუნეში უკვე აბჯარი იმარჯვებს, ხოლო საჭურველი თანდათან ქრება და მწიგნობრულ სიტყვად ხდება“.

მზია ანდრონიკაშვილის გამოკვლევის თანახმად, „ქართული აბჯრისთვის ამოსავალ ფორმად უნდა მივიჩნიოთ სპარსული „აბაჯარ“, რაც „იარაღს, ინსტრუმენტს, მოწყობილობას“ ნიშნავს. მას აგრეთვე მიაჩნია, რომ აბჯარი თუმცა პირველად „მოქცევაი ქართლისაში“ გვხვდება, მაგრამ ქართულ ენაში შემოსული უფრო ადრე, არშაკიდული პერიოდის ბოლოს უნდა იყოს.

ტერმინი „აბჯარი“ საბა ორბელიანთან ასეა განმარტებული: „აბჯარი-ესე ზოგადი სახელი არს ყოველთა საჭურველთა და უფროსად საცვამთა ჯაჭვთა“. „აბჯარი – საჭურველი, იარაღი“ (ი. აბულაძე); „აბჯარი-ძველი სამხედრო საჭურველი, იარაღი“ (ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი). როგორც ვხედავთ, ყველა ძირითად ლექსიკონში აბჯარს ერთნაირი განმარტება აქვს, იგი

ზოგადი სახელია საბრძოლო-თავდაცვითი იარაღისა, როგორც ჯაჭვ-ჯავშანის, ისე საჭრელ-საკვეთელის. ივანე ჯავახიშვილი, რომელმაც ამ კუთხით საფუძვლიანად გამოიკვლია ქართული წერილობითი ძეგლები, იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ „აბჯარი“ ზოგადი მნიშვნელობის მქონე ცნება იყო, ხმალიც „აბჯრად“ ყოფილა მიჩნეული და ეს სიტყვა XVIII საუკუნემდე იქნა დაცული, რის შემდეგაც იგი ადგილს უთმობს თურქულ ტერმინს „იარაღი“, რომელიც XV საუკუნიდანაა ცნობილი და XVIII საუკუნიდან უკვე საბოლოოდ მკვიდრდება. ეს ტერმინი თანამედროვე სამხედრო ხელოვნებაშიც უაღტერნატივოა.

იარაღის აღმნიშვნელი ტერმინოლოგიის შესასწავლად, მნიშვნელოვანია ქართველურ ენათა მონაცემებიც. სვანურში ტერმინი „აბჯარი“ (ფოლკლორისა და წერილობითი ძეგლების მონაცემები) სწორედ ისეთივე მნიშვნელობით გვხვდება, როგორც ის სულხან-საბასთან არის განმარტებული. „აბჯარი“ აქ ძირითადად, ტანზე ჩასაცმელ ჯაჭვის პერანგს ნიშნავს, თუმცა ზოგჯერ კრებსითი მნიშვნელობითაც იხმარება. ეს კი სრულად შეესაბამება „აბჯრის“ საბასეულ განმარტებას: „აბჯარი ესე ზოგადი სახელი არს ყოველთა საჭურველთა და უფროსად საცვამთა ჯაჭვთა“. საინტერესოა, რომ სვანურ ფოლკლორში იარაღის ზოგად, კრებსით ტერმინად დასტურდება „ავეჯი“, რომელიც „აბჯრის“ პარალელურად იხმარება და უფრო ფართო მნიშვნელობა გააჩნია. შეიძლება ითქვას, რომ ეს სიტყვა „იარაღის“ შინაარსის მატარებელია. რასაც ქართულ ენაში „აბჯარი“ მოიცავდა მთლიანობაში, ის სვანურ მეტყველებაშიც (ისევე, როგორც ქართულში), როგორც ჩანს, შემდგომ დანაწევრდა: „აბჯარი“ უფრო ჯაჭვ-პერანგს გულისხმობს, ხოლო დანარჩენ საბრძოლო იარაღს ტერმინი „ავეჯი“ გამოხატავს.

ავეჯი არაბული სიტყვაა: „ჰავაიჯუ“ და ნიშნავს საჭირო საგანს, ნივთს“ (გ. წერეთელი). იგი შედარებით გვიან შემოსული ჩანს ქართულ ენაში, რადგანაც ძველი ქართული ენის ძეგლებში, მათ შორის „ვეფხისტყაოსანშიც“, არ გვხვდება. თანამედროვე ქართულში კი, მისი მნიშვნელობა ასეთია: „ავეჯი – ბინის მოსაწყობი სკამი, მაგიდა და სხვა; სამკაული, ოთახის მოსაწყობ-მოსართავი ნივთები“ (ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი). ასევეა იგი განმარტებული საბა ორბელიანის ლექსიკონში: „ავეჯი-ესე არს სახლის იარაღი და ჭურჭელი, რაგინდრა“, ხოლო სვანურ ენაში ამ ტერმინმა საბრძოლო იარაღის მნიშვნელობა შეიძინა, რაც უფრო ახლოს დგას ამ სიტყვის არაბულ მნიშვნელობასთანაც, სადაც ის საჭირო საგანსა და ნივთს ნიშნავდა. თითქმის ანალოგიური მნიშვნელობა გააჩნია ამ ლექსემას რაჭულ და ლეჩხუმურ მეტყველებაში.

X X X

სამხედრო წეს-ჩვეულებათა და იარაღის ტარების კულტურა, როგორც ქართულ ლაშქარში, ისე უბრალო მოსახლეობაში მაღალ დონეზე იდგა.

მხედრული უნარების სწავლებას ვაჟისთვის ოჯახი პატარაობიდანვე იწყებდა, ხოლო 15-16 წლიდან მას უკვე ნამდვილი იარაღის ტარების უფლება ეძლეოდა. ყველა კუთხეში განვითარებული იყო საბრძოლო წესებისა და იარაღის გამოყენების სწავლების კულტურა, რაც ფარიკაობა-ხმალობაში (კეჭნაობა), ორთაბრძოლა-ჭიდაობების (ხრიდოლი) სხვადასხვა სახეობებში გამოიხატებოდა. მეომრული ჩვევების გამომუშავება-დახვეწას აგრეთვე უამრავი საბავშვო თამაშობები და ნადირობის რთული ჩვეულება ემსახურებოდა.

ქართულ შეიარაღებაში საბრძოლო და თავდასაცავი იარაღის თითქმის ყველა სახეობაა წარმოდგენილი, რაც უძველესი დროიდან ომის საწარმოებლად გამოიყენებოდა. ამავე დროს, ქართული შეიარაღება შეიცავს ადგილობრივი წარმოშობის თავისებურ ელემენტებსაც, რაც იარაღის მაღალ კულტურაზე მეტყველებს.

ამასთანავე, გამოჩნდა, რომ საბრძოლო-თავდაცვითი იარაღი უძველეს პერიოდსა და შუა საუკუნეებში, უფრო მეტად მაღალხარისხოვანი იყო და შესაბამისი პერიოდის მოთხოვნებს სრულიად აკმაყოფილებდა. ცეცხლსასროლი იარაღის გაჩენის შემდეგ, ვითარება ძირეულად იცვლება: თუ მანამდე, იარაღის თითქმის სრული შემადგენლობა, ძირითადად ადგილზე იწარმოებოდა, თანაც მაღალი ხარისხის, ცეცხლსასროლი იარაღის იმპორტი მთლიანად უცხოეთიდან ხდება. ამგვარად, საქართველო, მისთვის ერთ-ერთ ყველაზე მძიმე პერიოდში, მთლიანად სხვაზე დამოკიდებული ხდება. ვითარება XVIII-XIX საუკუნეებში ოდნავ იცვლება: ადგილზე ხდება თოფების აწყობა და გამართვა, ჩნდება საარტილერიო დანადგარები, თუმცა ეს მთლიან სურათს ვერ ცვლის. ამდენად, ხანგრძლივი დროის განმავლობაში, იარაღის წარმოებისა და ხმარების მაღალი კულტურის მქონე ქვეყანა, ფაქტობრივად მთლიანად ეთიშება ამ სფეროს და ახალი ტიპის იარაღის შექმნაში მონაწილეობას ვერ იღებს.

შეიძლება ითქვას, რომ მაღალ დონეზე განვითარებული საბრძოლო-თავდაცვითი იარაღი, მისი მრავალფეროვნება და მაღალი ხარისხი, სამხედრო ჩვეულებათა მაღალი კულტურა და მეომრული ხასიათი, ერთობლიობაში განაპირობებდა გამოცდილი, დიდი ტრადიციების მქონე ძლიერი მეზობლის ჩამოყალიბებას, რომელიც წარმატებულად იცავდა თავის ქვეყანას. ამდენად, შეგვიძლია ვთქვათ, რომ საქართველო უძველესი და დიდი საბრძოლო ტრადიციების ქვეყანაა, რომელმაც თავისი წვლილი შეიტანა მსოფლიო სამხედრო ხელოვნების განვითარებაში.

განმარტებითი ლექსიკონი *

პოლოტიკი – ფოლადი, მთლიანი რკინა.

ტალი – ნამსხვრევი, ნატეხი; ე. ი. უნამსხვრევი.

უზსქელესი – სქელი.

უსხო – წვრილზე ოდნავ სქელი.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები:

- აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბ., 1973.
- მ. ანდრონიკაშვილი, ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან, თბ., 1966.
- გ. ანჩაბაძე, სამხედრო ისტორია, თბ., 2002.
- გ. გასიტაშვილი, ხევსურული აბჯარი, მსე, IX, 1957.
- თოფურია, ქაღდანის, სვანური ლექსიკონი, თბ., 2002.
- ხ. იოსელიანი, სამხედრო საქმის ისტორიიდან სვანეთში, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ძიებანი, IV, თბ., 2002.
- ხ. იოსელიანი, საბრძოლო-თავდაცვითი იარაღის ამსახველი ტერმინები სვანურ ენაში, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ძიებანი, IV, თბ., 2002.
- ლ. სახაროვა, უძველესი საბრძოლო იარაღის ისტორიისთვის, მაცნე, ისტორიის სერია, თბ., 1973, №3.
- სვანეთის წერილობითი ძეგლები, ტ. I, თბ., 1991.
- სვანური პოეზია, თბ., 1939.
- სვანური პროზაული ტექსტები, ბალსქვემოური კილო, II, თბ., 1975.
- სვანური პროზაული ტექსტები, ლაშხური კილო, თბ., 1979.
- სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, ტ. I, თბ., 1991.
- სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, ტ. II, თბ., 1993.
- ქართლის ცხოვრება, ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი, ტ. I, გვ. 357, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1955.
- ქართველურ ენათა ლექსიკა, I, თბ., 1938.
- ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. I, თბ., 1950.
- ალ. ლლონტი, ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, თბ., 1984.
- კ. ჩოლოყაშვილი, ქართული საბრძოლო იარაღები, ფარი, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, XVIII.
- გ. წერეთელი, არაბული ქრესტომათია ლექსიკონითურთ, თბ., 2000.
- ივ. ჯავახიშვილი, მასალები ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის, III-IV, თბ. 1962.
- ხ. იოსელიანი, სვანეთის ეთნოგრაფიული დღიური (ხელნაწერი).

ქამარ-ხანჯალი (მესტიის მხარეთმცოდნეობითი მუზეუმი)

თოფები, ხანჯალი (მესტიის მხარეთმცოდნეობითი მუზეუმი)

მშვილდი და ისრები (მესტიის მხარეთმცოდნეობითი მუზეუმი)

ფარი (მესტიის მხარეთმცოდნეობითი მუზეუმი)

თოფები, დამბაჩები, ხმლები, საპირწამლეები
(მესტიის მხარეთმცოდნეობითი მუზეუმი)

ფარები, ისრები, მშვილდები
(მესტიის მხარეთმცოდნეობითი მუზეუმი)

ჯაჭვის პერანგი (მესტიის მხარეთმცოდნეობითი მუზეუმი)

ერეკლე II-ის ხმალი თელავის მუზეუმში